

of formation of moral and spiritual basis of professional pattern of behavior of a future specialist is substantiated.

Key words: *specialist, pattern, behavior, psychological knowledge, moral and spiritual bases.*

Чеботарьова І. В. – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки, Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (м. Луганськ, Україна) E-mail: irina_pedagogika@mail.ru

Chebotar'ova I. V. - Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Chair of Pedagogics, Volodymyr Dahl East Ukrainian National University (Lugansk, Ukraine). E-mail: irina_pedagogika@mail.ru

Рецензент - доктор педагогічних наук, професор Є. А. Зеленов

Reviewer - Doctor of Pedagogical Sciences, Professor Ye. A. Zelenov

УДК 37.06 – 379.8

ЗМІСТОВНА ХАРАКТЕРИСТИКА СУТНОСТІ ПОЧУТТЯ ГРОМАДЯНСЬКОСТІ В УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ

І. В. Чепіга

У поданій статті розглядається змістовна характеристика сутності почуття громадянськості учнівської молоді. Детально аналізуються структурні компоненти концепта громадянськості як динамічної системи.

Ключові слова: *громадянськість, громадянське виховання, патріотизм.*

Багато сучасних науковців у різних галузях гуманітарного знання вивчають феномен громадянськості й проблеми виховання громадянськості у нашої молоді. Але, одразу хочеться зазначити, що більшість цих досліджень мають спорадичний, тимчасовий характер, що обумовлюється, перш за все, складністю вивчення цієї проблематики, відсутністю єдиних, уніфікованих ідеалів, закладених в

основу концепту „громадянськості”, а також, як наслідок, відсутністю комплексних заходів на усіх рівнях освітньої системи, спрямованих на виховання громадянськості у нашої молоді від дошкільного віку й до етапу навчання у ВНЗ включно.

Проблему формування громадянськості, як провідної риси особистості, досліджували О. Доукіна, М. Задерихіна, Л. Канішевська, Н. Косарева, В. Мазай, Л. Пономаренко. Роль громадянських цінностей у формуванні особистості визначено у дослідженнях таких вчених як: О. Бажановська, Л. Бойко, І. Бондаренко, М. Боришевський, Л. Крицька, Н. Чернуха. У працях Н. Бернса, І. Беха, Л. Буєвої, І. Кона, В. Крутецького, Н. Нікітіної, П. Чамати обґрунтовано сутність громадянського розвитку особистості з позиції психології.

Проте, слід зазначити, що складність вивчення феномену громадянськості полягає, здебільшого, в тому, що в нашій науковій традиції ми звикли ототожнювати поняття „громадянськість”, „громадянин” і „громадянська позиція”. Крім того, дуже часто науковці висловлюють різні думки щодо існування / відсутності різниці між „громадянськістю” й „патріотизмом”. Так В. Лутовінов вважає, що громадянське й патріотичне виховання істотно відрізняються: „...Громадянське виховання соціально орієнтоване більшою мірою на правову, у меншому ступені на гуманітарну сферу”. А от у системі патріотичного виховання, на думку науковця, „соціальне співвідноситься з іншим не менш значущим компонентом, у якому виділяються моральні й патріотичні основи” [7, с. 58].

Більш персоніфікованим, особистісно-орієнтованим є визначення громадянськості, запропоноване Г. Філоновим. „Громадянськість – це комплекс суб’єктивних якостей особистості, що проявляються у відносинах і діяльності людини при виконанні нею основних соціально-рольових функцій – усвідомленої законопослушності, патріотичної відданості, у служінні Батьківщині й захисті інтересів Батьківщини, у справді вільній і чесній орієнтації на загальноприйнятій норми й моральні цінності, включаючи сфери праці, сімейно-побутових, міжнаціональних і міжособистісних відносин” [9, с. 111].

Схожою є позиція С. Анохіна, А. Гаязова, А. Крившенка, А. Ореховського, І. Суколенова, Ю. Танюхіна, які розглядають категорію громадянськості як „відношення” / „систему відношень” [2].

О. Князєв, розглядаючи феномен громадянськості в історично-культурній площині, виокремлює 13 етапів еволюції даного концепту [5, с. 32]. Зупинимося детально на останніх двох, що є дотичними до нашого сьогодення:

– деідеологізація суспільства, що розпочалася з середини 1980-х років й продовжувалася по 1991 рік. Це призвело до зняття ідеологічної завіси і, як наслідок, проникнення всього спектра ідеологічного впливу на радянське суспільство, викликало масове усвідомлення того факту, що існує декларативне і реальне, ідеологічні штампи й реальна практика, що в сполученні з різким зниженням рівня й умов життя призвело до стрімкого розхитування вже не настільки вираженої, як раніше, громадянськості й розвитку зворотного вектора – дегромадянськості населення країни. При цьому виховання, що здійснювалося у системі освіти з опорою на колишні звичні ідеологічні штампи-стереотипи, не сприяло вихованню громадянськості. Відсутність орієнтирів щодо сутності громадянськості й механізму її виховання призвела до ототожнення виховання громадянськості з вихованням патріотизму, що зіграло свою негативну роль надалі [5, с. 31];

– заперечення громадянського виховання на рівні державної системи управління освітою (з середини 1991 року) створило ситуацію, що негативно впливала на розвиток держави й суспільства, сприяло розмиванню традиційних цінностей, криміналізації середовища, загальному зростанню злочинів проти держави й державності. Виховані в дусі патріотизму громадяни не втратили Батьківщину, але втратили державу, оскільки виховання громадянськості, як і виховання громадян, у даний період не популяризувалося [5, с. 31].

Розуміння ситуації з виховання громадянськості в історичному контексті українського суспільства є поясненням того, чому концепт громадянськості існує у стількох площинах, розглядається вченими під різними кутами, з позицій різних наукових підходів.

Отже, мета нашої статті – подати змістовну характеристику сутності почуття громадянськості, чітко структуруючи усі компоненти цього концепту.

Л. Аманбаєва переконана, що виховання громадянськості набуває своєї значущості й ефективності, якщо базується на таких засадах:

1. Соціальної пам'яті народу, вираженій в імпліцитному зв'язку між особистістю й суспільством.

2. Значущості особистості в прямо пропорційній залежності від значущості самих соціальних умов (тут дослідниця спиралася на ідеї С. Рубінштейна про те, що значущість особистості визначається значущістю тих суспільно-історичних сил, носієм яких вона виступає).

3. Соціалізації й актуалізації особистості як її адаптації до кризових суспільних умов.

4. Затребуваності духовних цінностей народу в поєднанні з прогресивним досвідом громадянського постіндустріального суспільства [1].

Більше того, загальний підхід до громадянського виховання вона вбачає у взаємопоєднанні цінностей громадянського суспільства й існуючого соціального досвіду, глибокій зацікавленості в індивідуальності людини.

Ф. Корякіна, погоджуючись із точкою зору Л. Аманбаєвої, підкреслює необхідність формування нового типу особистості – „інформованого громадянина” [6]. Під „інформованим громадянином” вона розуміє особистість, що „нетільки володіє інформацією в повному обсязі, але й здатна аналізувати суспільні явища й події, співчувати їм й спрямовувати свій інтелект у творче русло” [6].

Розглядаючи формування громадянськості у старшокласників у процесі суспільно значущої діяльності, Ф. Корякіна робить акцент саме на тому факті, що громадянськість має закладатися в дітях не стільки на теоретичному рівні, скільки саме на практичному, шляхом залучення школярів до такої діяльності, орієнтованої на користь суспільства, що підніматиме їх на якісно новий рівень відповідальності як внутрішньо, так і перед усім суспільством у цілому. Дослідниця підкреслює, що активність особистості, її потенціал проявляється виключно у суспільно значущій діяльності, а адаптація до різних життєвих умов відбувається через прагнення до успіху в діяльності [6].

Ця точка зору є надзвичайно цікавою й життєздатною, єдиний недолік, який ми вбачаємо в системі залучення шкільної молоді до суспільно значущої діяльності, це відсутність конкретного (уніфікованого) переліку таких „суспільно значущих” заходів, що можна запропонувати школярам, та відсутність чіткого визначення концепту „суспільно значущої діяльності”.

В. Голованов, розглядаючи у своєму дисертаційному дослідженні специфіку формування цінностей громадянського суспільства в умовах загальноосвітньої школи, наголошує на тому, що виховання громадянськості слід розпочинати з молодших класів загальноосвітньої школи, оскільки саме в цей період набувають свого розвитку такі якості особистості як толерантність й відповідальність. Розвиваючи цю думку, В. Голованов підкреслює, що окремі якості особистості є, фактично громадянськими якостями, які, у свою чергу, виступають первинними щаблями громадянськості як суспільного феномена й психологічно-педагогічного новоутворення особистості [3].

Серед громадянських якостей, які науковець прирівнює до моральних цінностей, слід виокремити наступні:

- 1) активність;
- 2) ініціативність;
- 3) відповідальність;
- 4) солідарність;
- 5) взаємопідтримку [3].

В. Голованов також зазначає, що лише сформованість у школярів усіх вищенаведених громадянських якостей може забезпечити полікультурність соціуму, яка вже давно стала не тільки вимогою, а й реалією сучасного суспільства [3].

У той же час, Ю. Нікіфоров та А. Скаліна стверджують, що необхідно відокремити процес формування громадянських прав, обов'язків і свобод, що входять до поняття „громадянськість”, від процесу формування власне громадянських якостей. Як стверджують дослідники, самі права, обов'язки й свободи за минулі кілька століть пройшли дуже мало змін, що пов'язано зі стабільністю цих понять. Що стосується громадянських якостей, то вони постійно змінюються, наповнюючись новим змістом, з урахуванням тих змін, що відбуваються у всьому світі [8, с. 158].

Ю. Нікіфоров та А. Скаліна пропонують власну всебічну характеристику громадянських якостей, виконану на основі їхніх спостережень та аналізу теоретичних положень, висловлених іншими науковцями:

— громадянський обов'язок як усвідомлена система громадянських вимог суспільства й держави, викликаних потребами соціальної необхідності й конкретними цілями й завданнями історичного етапу

розвитку;

— громадянська відповідальність як якість особистості, що характеризується прагненням і вмінням оцінювати свою поведінку з точки зору користі або шкоди для суспільства, порівнювати свої вчинки з пануючими в суспільстві вимогами, нормами, законами, співвідносити потреби з реальними можливостями, керуючись інтересами соціального прогресу;

— громадянська совість як здатність особистості до самоконтролю, що проявляється у вигляді усвідомлення, переживання особистістю свого ставлення до норм соціального середовища, суспільства й відповідності своїх власних учинків до цих норм;

— громадянська активність як міра участі людини в рішенні суспільно значущих завдань, що проявляється у ставленні до суспільства, праці й власності, до інших людей, до самої себе; повага й прийняття прав і обов'язків;

— громадянська свідомість як спосіб ставлення до об'єктивної дійсності, опосередкована відповідною формою діяльності людини;

— повага до законів держави як здатність сприймати закони й готовність до їх виконання;

— почуття патріотизму й інтернаціоналізму як специфічне почуття любові до Батьківщини, діяльність, спрямована на служіння інтересам Батьківщини, з повагою при цьому до суверенітету і національної гордості інших народів;

— адекватне ставлення до справ держави й до власних справ як здатність людини з однаковою мірою відповідальності ставитися до державних справ і до справ власних;

— почуття особистої свободи як здатність особистості мати власні переконання, що правильно відображають її особисті й суспільні інтереси, й можливість вчиняти відповідно до цих переконань; громадянська гідність як сукупність громадянських якостей людини, а також оцінка цих якостей самою особистістю й суспільною думкою;

— політична культура як якість духовно-практичної діяльності людини, де реалізуються її погляди, переконання, норми, цінності;

— єдність громадянської свідомості й поведінки як якість людини, що характеризує її принципи, здатність до діяльності на основі власних переконань [8, с. 158].

І. Кароян пропонує відмежовувати від „громадянськості” концепт „громадянського виховання”, визначаючи останній як „цілеспрямований, спеціально організований процес формування стійких громадянських якостей особистості шляхом залучення її до специфічної громадянської діяльності” [4, с. 160].

Відповідно, основні характеристики сутності громадянського виховання виходять зі специфіки моралі громадянина, що розкривається у взаємодії її основних функцій – регулятивної, виховної, пізнавальної, оціночної, орієнтуючої, мотиваційної, комунікативної. У процесі громадянського опанування дійсності людиною оцінка й поведінка особистості зливаються у єдине спільне, що дає підстави розглядати процес формування громадянськості через моральну культуру.

Зважаючи на вищевикладений аналіз існуючих визначень концепту громадянськості, ми підкреслюємо необхідність чіткого розмежування структурних елементів почуття громадянськості, підпорядкування їх один одному.

Саме тому ми звертаємо увагу на той факт, що концепт громадянськості слід розглядати не у площині лінійності всіх її структурних елементів, а у площині їхньої послідовної підпорядкованості й значущості, обумовлених об’єктивною загальносуспільною ситуацією в державі. Таким чином, у нашому розумінні концепт громадянськості виступає певною пірамідальною матрицею, в основі якої лежать громадянські якості.

Одразу зазначимо той факт, що, на наш погляд, таке трактування концепту громадянськості не значить, що усі його структурні елементи є чітко фіксованими, такими, що не виходять за свої межі й не впливають один на одного. Навпаки, усі складові громадянськості є умовно визначеними, адже їхні межі є рухомими, такими, що постійно зсуваються, змінюються, взаємопроникають, реагуючи на ті політичні й соціокультурні зміни, яких (здебільшого, несвідомо) зазнає як кожна окремо узята особистість, так і суспільство в цілому в рамках однієї й тієї ж держави.

Отже, якщо концепт громадянськості розглядати як пірамідальну матрицю, в основі якої – громадянські якості, то на верхівці цієї піраміди, на наш погляд, знаходиться такий феномен як „громадянська свідомість”.

Що ж стосується громадянської позиції й громадянських відносин – другого щабля нашої піраміди, тут слід зазначити, що ми свідомо об'єднали ці два елементи в один блок, оскільки таким чином ми позначили дієве й критичне ставлення особистості до соціальної реальності на основі вільного особистого вибору, моральних переконань і прагнень, ідеалів рівноправності громадян і суверенітету народу по відношенню до влади.

До „громадянського самосприйняття”, що формує третій щабель матриці, належить розуміння особистістю власних прав і свобод, а також вміння застосовувати їх на практиці в рамках збереження поваги до прав і свобод інших громадян.

Щодо „патріотизму”, що становить уже четвертий щабель піраміди, хочеться підкреслити, що, незважаючи на те, що визначення цього концепту є надзвичайно контроверсійним у різних наукових джерелах, ми розуміємо під патріотизмом здатність і готовність особистості (навіть неусвідомлені) поставити суспільні й державні інтереси вище за власні амбіції, пожертвувати собою (у тому числі й життям) заради суспільного блага, заради збереження цілісності й забезпечення подальшого добробуту Батьківщини.

А от „громадянська свідомість”, що знаходиться на найвищому, останньому щаблі піраміди, є нічим іншим як особистою відповідальністю за власний вибір і поведінку, усвідомлення необхідних юридичних і моральних зобов'язань перед суспільством і державою.

Таким чином, ми можемо зробити висновок, що почуття громадянськості не є лінійним явищем, що має у своєму складі фіксований набір структурних елементів із чітко визначеним місцем для кожного, а є динамічною рухомою системою.

Література

1. Аманбаева Л. И. Гражданское общество как современный феномен и проблема формирования личностных качеств студентов / Л. И. Аманбаева // Проблемы формирования личности в современном вузе. — 2001. — № 2. — С. 139.
2. Гаязов А. С. Общество, государство: воспитание гражданина / А. С. Гаязов. — Уфа: БГПУ, 2001. — 117 с.

3. Голованов В. П. Дополнительное образование и правовая культура школьников / В. П. Голованов // Преподавание истории в школе. — 2005. — № 5. — С. 45–53.
4. Кароян И. В. Перспективы развития гражданского воспитания молодёжи в условиях социокультурной модернизации российского общества / И. В. Кароян // Историческая и социально-образовательная мысль. — 2011. — № 5 (10). — С. 158–163.
5. Князев А. М. Акмеолого-педагогическая концепция воспитания гражданственности в системе российского образования: автореф. дис. ...д-ра пед. наук: спец. 19.00.13 — психология развития, акмеология (педагогические науки) / Александр Михайлович Князев. — Москва, 2008. — 70 с.
6. Корякина Ф. И. Формирование гражданственности у старшеклассников в процессе общественно значимой деятельности: дис.... канд. пед. наук: спец. 13.00.01 — история педагогики / Федора Ивановна Корякина. — Якутск, 2004. — 170 с.
7. Лутовинов В. И. Гражданско-патриотическое воспитание сегодня // Педагогика. — 2006. — №6. — С. 58.
8. Никифоров Ю. Н., Скалина А. Н. О понятии „гражданственность” / Ю. Н. Никифоров, А. Н. Скалина // Вестник ВГУ. — 2007. — №2 (Ч.2). — С. 155 – 159.
9. Филонов Г. Н. Образование – ресурс консолидации гражданского общества / Г. Н. Филонов // Педагогика. — 2004. — №8. — С. 34.

СОДЕРЖАТЕЛЬНАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА СУЩНОСТИ ЧУВСТВА ГРАЖДАНСТВЕННОСТИ У УЧЕНИЧЕСКОЙ МОЛОДЕЖИ

И. В. Чепыга

В статье рассматривается содержательная характеристика сущности чувства гражданственности ученической молодёжи. Детально анализируются структурные компоненты концепта гражданственности как динамической системы.

Ключевые слова: гражданственность, гражданское воспитание, патриотизм.

RICH IN CONTENT DESCRIPTION OF ESSENCE OF SENSE OF CITIZENS FOR STUDENT'S YOUNG PEOPLE

I. V. Chepiga

The article deals with content analysis of school youth civicism development. Structural components of civicism concept as a dynamic system are being analyzed.

Key words: civicism, civic education, patriotism.

Чепіга І. В. – викладач кафедри педагогіки і методики професійної освіти вищого державного навчального закладу "Донбаський державний педагогічний університет", (м. Слов'янськ, Україна)

Chepiga I.V. – Lecturer of the Chair of Pedagogics and Methods of Professional Education of the Higher State Educational Institution "Donbas State Pedagogical University", (Slov'yans'k, Ukraine)

Рецензент – член-кореспондент НАПН, доктор педагогічних наук, професор Г. П. Шевченко

Reviewer – Member-correspondent of the National Academy of Pedagogical Sciences, Professor G.P. Shevchenko

УДК 378: 177

КОММУНИКАТИВНАЯ КУЛЬТУРА ПРЕПОДАВАТЕЛЯ КАК СУБЪЕКТА САМОПОЗНАВАТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Т.В. Черкашина

Владение коммуникативной культурой позволяет разумно мыслящему преподавателю реализовать в педагогическом процессе технологию самопознавательной деятельности, наладить с участниками педагогического сотрудничества более значимый душевно-духовный контакт на уровне взаимодоверия, взаимопонимания, взаимоуважения. Ментальная коммуникативная культура, в контексте проблемы, представляется как интегративный продукт самопознавательной деятельности, является базовым компонентом коммуникативной педагогической культуры, отражает культуру памяти, желаний, эмоций, чувств, мыслей, выражается культурой несогласия и проявляется культурой действий в полифункциональных коммуникативных ситуациях современного образовательного пространства.

Ключевые слова: ментальная коммуникативная культура, уровневые характеристики коммуникативной культуры преподавателя как субъекта самопознавательной деятельности.